

О. Синегубов,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРАВО ДИТИНИ НА ІМ'Я ЯК ФОРМА ЇЇ ПРАВОВОГО ІСНУВАННЯ ТА СПОСІБ САМОВИРАЖЕННЯ

Роль дитинства людини не вичерпується біологічним дозріванням, а передбачає формування готовності до участі в суспільному житті дорослих. Одним із найбільш важливих особистих немайнових прав дитини, які забезпечують її соціальне буття та індивідуалізують серед інших неповнолітніх осіб, є право на ім'я, прізвище та по батькові.

Так, ім'я фізичної особи є найдавнішим способом індивідуалізації людей у суспільстві. Коли людина вперше відчула своє внутрішнє «єго», свою індивідуальність, тоді вона вперше спробувала виокремити себе з-поміж інших членів соціальної групи за допомогою вигуку, певного звуку, які в подальшому й стали прототипом її імені. На сьогодні попри низку національних відмінностей ім'я продовжує виконувати ту важливу соціальну функцію, яку йому було відведено ще з моменту його виникнення, а саме індивідуалізувати (персоніфікувати) фізичну особу, виокремлювати її з-поміж інших [1, с. 411–412].

Право на ім'я є одним із найважливіших суб'єктивних прав дитини, оскільки саме в імені проявляється особистість дитини перед суспільством. Відповідно, метою статті є дослідження змісту права неповнолітньої особи на ім'я та аналіз специфіки його правомочностей.

За загальним правилом структура імені фізичної особи є «тричленною» та складається з прізвища (родового імені), імені (особистого імені) та по батькові (патріархального імені). Відповідно до ст. 146 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [2] ім'я дитини визначається за згодою батьків, а в разі

народження дитини жінкою, яка не перебуває в шлюбі, і за умови відсутності добровільного визнання батьківства – матір'ю дитини. Спір між батьками щодо імені дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Стаття 147 СК України врегульовує питання щодо визначення по батькові дитини. Зокрема, по батькові дитини визначається за іменем її батька. Якщо ж дитина народжена жінкою, яка не перебуває в шлюбі, за умови, що батьківство щодо дитини не визнано, то її по батькові визначається за іменем особи, яку мати дитини назвала її батьком.

Таким чином, право на ім'я розглядається в широкому й вузькому розумінні. Під іменем у широкому значенні розуміють власне ім'я громадянина, його прізвище та по батькові, а у вузькому – можливість мати власне ім'я [3, с. 141].

Варто відмітити, що право на ім'я не має сімейно-правової природи, оскільки не можна змішувати право на присвоєння імені відповідно до норм сімейного права із самим правом на ім'я. Останнє є ширшим за своїм змістом та, крім соціального значення, відіграє важливу роль для самої фізичної особи, оскільки дає їй можливість використовувати це ім'я в усіх сферах соціального буття, чим складає відповідну цінність для неї. Проте для своєї індивідуалізації неповнолітня особа в окремих випадках може й не застосовувати всі складові свого імені. Так, наприклад, підписуючи шкільні зошити чи щоденник, дитина може упускати таку складову, як по батькові, або ж використовувати прізвище та ініціали.

З огляду на це слушним є твердження С.О. Сліпченка, що ім'я фізичної особи виконує три функції. По-перше, це мовне вираження, розпізнавальний знак, що позначає людину (набір звуків, букв або слів), мовна форма позначення людини. По-друге, за допомогою такого розпізнавального знака, як ім'я, здійснюється індивідуалізація конкретної людини. По-третє, оскільки ім'я – це мовний вираз, а мова (слова, вирази) є знаковою інформаційною системою, що виконує функцію формування, зберігання й передачі інформації, то очевидно, що ім'я людини також виконує функцію формування, зберігання та передачі відомостей про певного суб'єкта, про його риси, вчинки, навички, обставини життя тощо [4, с. 43]. Відповідно, неповнолітня особа набуває та здійснює права й обов'язки під своїм ім'ям, що включає прізвище та власне ім'я, а також по батькові, якщо інше не встановлюється законом або національним звичаєм. Саме ім'я надає дитині можливість набувати права та створювати для себе цивільні обов'язки, а також здійснювати ці права й виконувати цивільні обов'язки під своїм іменем (ст. 28 Цивільного кодексу України).

У Декларації прав дитини 1959 р. [5] проголошено, що дитині від народження має належати право на ім'я. Аналогічна норма міститься в ч. 1 ст. 7 Конвенції ООН про права дитини [6] та ст. 294 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [7]. Однак, незважаючи на досить давнє законодавче закріплення права на ім'я, у літературі досі немає єдиної думки щодо його змісту. Так, на думку Л.О. Красавчикової [8, с. 33] та Л.В. Красицької [3, с. 141] право на ім'я включає право громадянина вимагати від інших осіб звертатися до нього відповідно до його прізвища, імені та по батькові; право на зміну імені, по батькові та прізвища; право вимагати припинення незаконного використання прізвища, імені та по батькові.

Іншої позиції дотримується О.П. Сергеев, який вважає, що право на ім'я включає в себе можливість фізичної

особи мати певне ім'я, користуватися ним, вимагати від інших осіб звертатися до неї відповідно до цього імені, змінити ім'я у встановленому законом порядку [9, с. 5]. Схожу з висловленою позицію відстоює й М.М. Малеїна, яка стверджує, що право на ім'я складається з повноважень щодо володіння, користування й розпорядження іменем [10, с. 100].

Беручи до уваги те, що основу здійснення особистих немайнових прав неповнолітньої особи визначено через класичну тріаду повноважень власника суб'єктивного цивільного права, ми солідарні з думкою Р.О. Стефанчука, який, виходячи з того, що право на ім'я є суб'єктивним цивільним правом, стверджує, що його змісту вже притаманна тричленна будова повноважень, до якої включається повноваження на власні дії (активний аспект), повноваження на дії інших осіб (пасивний аспект) та повноваження вимагати захисту порушеного права. Тому автор відмічає, що до повноважень на власні дії слід віднести повноваження на володіння іменем, його використання й зміну; до повноважень на дії інших осіб – можливість вимагати від інших не порушувати право на ім'я фізичної особи, а також право вимагати захисту порушеного, оспореного чи невизнаного права на ім'я [1, с. 415].

Таким чином, право на ім'я – це правова можливість неповнолітньої особи володіти іменем, змінювати й використовувати його в усіх сферах своєї життєдіяльності, вимагати від усіх інших осіб утримуватися від протиправного його використання, а також здійснювати його захист.

Отже, повноваження неповнолітньої особи щодо її імені зводяться насамперед до його володіння, використання та зміни. Так, володіння власним іменем як різновид повноваження включає в себе передбачену законом можливість фізичної особи бути носієм відповідного прізвища, імені та по батькові. Відповідно, однією з передумов виникнення повноваження на володіння іменем, яке здійснюється шляхом надання імені

людині вперше, є право на присвоєння імені.

Так, згідно з положеннями ст. 144 СК України батьки зобов'язані невідкладно, проте не пізніше одного місяця від дня народження дитини зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану та одночасно присвоїти їй прізвище, ім'я й по батькові. Право щодо присвоєння дитині імені здійснюється виключно батьками дитини або особами, які їх замінюють довільно, виходячи з власних уподобань, які формуються під впливом низки чинників (сімейні традиції, улюблені герої книг і кінофільмів тощо). Зрештою, дитина отримує ім'я, яке, на думку її батьків, відповідає її характеру або містить у собі ті якості, які є бажаними для її батьків.

Відповідно до ч. 2 ст. 146 СК України дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не постає зі звичаю національної меншини, до якої належать мати та (або) батько. Хоча у випадку, коли звичай національної меншини допускає застосування під час найменування дитини більше двох імен, законодавство України також дозволяє присвоювати ім'я, яке складається з трьох чи більше сполучених імен [1, с. 420].

Таким чином, обравши й присвоївши немовляті ім'я, батьки реалізують надане їм право на вибір імені для дитини, після чого це право батьків перестає існувати, оскільки після присвоєння імені дитині виключне право на ім'я належить їй та має абсолютний характер.

Крім того, право на ім'я дитини передбачає надання їй також прізвища й по батькові, які, на відміну від імені, не можуть бути надані особі довільно, оскільки залежать від певних сімейно-суспільних факторів. Зокрема, ст. 145 СК України встановлює, що прізвище дитини визначається за прізвищем батьків. У зв'язку із чим воля батьків відіграє значно меншу роль, ніж це має місце у випадку з вибором і присвоєнням особистого імені дитині. Водночас не можна стверджувати, що

воля батьків є абсолютно юридично байдужою для визначення подальшого прізвища дитини. На підтвердження цього факту законодавцем введено низку винятків із загального правила, які надають батькам можливість вибору щодо прізвища дитини. Так, якщо мати й батько мають різні прізвища, прізвище дитини визначається за їхньою згодою. Або дитині може бути присвоєне подвійне прізвище, утворене шляхом з'єднання їхніх прізвищ (ст. 145 СК України), наприклад Карпенко-Карий, Нечуй-Левицький, Девеєв-Церковний, Панкратов-Чорний та інші.

Водночас використання такого способу створення прізвищ має певні обмеження. Так, відповідно до ст. 35 СК України у випадку одруження складення більше двох прізвищ не допускається, якщо інше не постає зі звичаю національної меншини, до якої належить наречена та (або) наречений. Крім того, якщо на момент реєстрації шлюбу прізвище нареченої (нареченого) вже є подвійним, вона (він) має право замінити одну із частин свого прізвища на прізвище іншого.

Стаття 147 СК України передбачає, що по батькові дитини визначається за іменем батька. Однак у наш час досить поширеною є тенденція матерів-одиначок, частина з яких опиняється в цьому статусі через добровільний вибір батька дитини не брати будь-якої участі в її житті, а інша частина жінок свідомо народжує дитину «для себе» та самостійно її виховує без участі батька. Із цього приводу З.В. Ромовська відмітила, що кожна дитина, незалежно від жодних обставин, повинна мати «по батькові» навіть тоді, коли реальний батько не встановлений. У цьому випадку, як відмітила автор, «по батькові» може бути вигадано. Із цією метою ч. 2 ст. 147 СК України встановлює, що у випадку народження дитини жінкою, яка не перебуває в шлюбі, за умови, що батьківство щодо дитини не визнано, то по батькові дитини визначається за іменем особи, яку мати дитини назвала її батьком [11, с. 76].

У такій ситуації, як слушно відмічає Р.О. Стефанчук, важливо встановити юридичного батька дитини. Оскільки інколи бувають випадки, що особа, яка є юридичним батьком, не тотожна особі, яка є біологічним (генетичним) батьком, наприклад у випадках загибелі або позбавлення батьківських прав біологічного (генетичного) батька та подальшого усиновлення дитини. А це означає, що особа може мати лише одного юридичного батька, тому питання про подвійне «по батькові» закон не ставить [1, с. 421].

Якщо ім'я батька є подвійним, то по батькові дитини може бути записане відповідно до одного із цих імен. Випадки визначення по батькові за двома іменами батька не зафіксовані. У випадку, якщо потім добровільно буде встановлене батьківство, або за рішенням суду по батькові може бути змінено за умови, що ім'я справжнього батька не збігається з іменем особи, вказаної в заяві матері як батько дитини [12, с. 132].

Слід зауважити, що право на присвоєння імені не є єдиною передумовою виникнення й володіння ним, оскільки особа може володіти також іменем, яке вона собі обирає сама, шляхом зміни однієї з його складових (прізвища, імені та по батькові). Так, за загальним правилом неповнолітня особа, яка досягла шістнадцяти років, має право на власний розсуд змінити своє прізвище та (або) власне ім'я. Тоді як фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право змінити своє прізвище та (або) власне ім'я за згодою батьків або одного з них чи піклувальника у випадках, передбачених ст. 295 ЦК України.

Процедурна стадійність зміни імені, прізвища та по батькові дитини регламентована Порядком розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи [13]. Однак законодавець не визначає підстав для зміни імені дитини, внаслідок чого можна припустити, що особа має право змінювати своє особисте ім'я за досягнення певного віку за будь-яких обставин

(немилозвучності, особистих невподобань тощо).

Натомість законодавством передбачено підстави для зміни прізвища дитини. По-перше, у разі зміни прізвища обома батьками автоматично змінюється також прізвище дитини, яка не досягла семи років. Якщо ж прізвище змінює один із батьків, то прізвище дитини може бути змінено за згодою обох батьків та за згодою дитини, яка досягла семи років. Після досягнення 7-річного віку дитина має право сама приймати рішення щодо зміни свого прізвища. По-друге, дитині, яка не досягла чотирнадцяти років та якій під час реєстрації народження присвоєно прізвище одного з батьків, може бути змінено прізвище на прізвище другого з батьків (за їх спільною заявою або за згодою одного з них), якщо другий помер, оголошений померлим, визнаний недієздатним або безвісно відсутнім (ст. 148 ЦК України).

У разі заперечення одним із батьків щодо зміни прізвища дитини спір між ними щодо такої зміни може вирішуватися органом опіки й піклування або судом. Під час вирішення спору беруться до уваги виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини, а також інші обставини, які засвідчують відповідність зміни прізвища інтересам дитини.

По-третє, підставою для зміни прізвища дитини також може бути державна реєстрація шлюбу, внаслідок якої неповнолітнє подружжя має право прийняти рішення про зміну наявного прізвища на прізвище одного з подружжя або про приєднання до прізвища одного з них прізвища іншого (ст. 35 ЦК України).

Водночас певними особливостями наділена й зміна по батькові дитини. Так, дитина, яка досягла 14 років, має право на зміну по батькові в разі зміни її батьком свого власного імені або виключення відомостей про нього як батька дитини з актового запису про її народження. Також прізвище, власне ім'я та по батькові фізичної особи можуть бути змінені в разі її усиновлення, ви-

знання усиновлення недійсним або його скасування відповідно до закону. Так, у разі усиновлення дитини на прохання усиновителя в рішенні про усиновлення має бути зазначено, що усиновленому присвоюється прізвище усиновителя та по батькові за його іменем. Під час усиновлення жінкою по батькові дитині присвоюється за її вказівкою. За заявою усиновлювачів може бути змінено й ім'я дитини, проте для такої зміни потрібна обов'язкова згода дитини, крім випадків, якщо дитина тривалий час живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені.

У таких випадках, на нашу думку, необхідно обов'язково враховувати вік дитини та її психологічні особливості, які можуть вплинути на сприйняття нею не лише нової родини, а й нового власного імені. Адже якщо дитина не бажає мати нове ім'я, то ніхто її до цього змусити не зможе, вона просто не буде на нього відкликатися й користуватися ним (буде іменуватися попереднім ім'ям або вигадась нове) та чекатиме на досягнення відповідного віку, щоб зміни його. У випадку зміни імені дитини до запису про її народження вносяться відповідні зміни.

Ще одним повноваженням права неповнолітньої особи на ім'я є його використання. Відповідно до ст. 296 ЦК України фізична особа має право використовувати власне ім'я в усіх сферах своєї діяльності. На думку М.М. Малєїної, повноваження щодо користування іменем полягають у тому, що громадянин має можливість використовувати своє ім'я, беручи участь у всіх суспільних відносинах, вимагати від інших осіб називати його належним чином, приховувати своє ім'я, надавати дозвіл на використання свого імені іншими на платній або безоплатній основі [10, с. 100–102].

Таким чином, неповнолітня особа, реалізуючи це повноваження, може використовувати своє ім'я в усіх сферах суспільних відносин, у тому числі під час вчинення правочинів, зазначення свого імені в різних посвідченнях особи (дитячий проїзний документ, документ

на пільговий проїзд дитини-інваліда тощо), документах про освіту (шкільний атестат), вимагати визначення свого імені як автора тощо. За загальним правилом використання імені неповнолітньої особи відбувається лише за наявності її згоди. Проте у випадках використання імені фізичної особи з метою висвітлення її діяльності або діяльності організації, у якій вона працює чи навчається, що ґрунтується на відповідних документах (звіти, стенограми, протоколи, аудіо-, відеозаписи, архівні матеріали тощо), це допускається без її згоди (ст. 296 ЦК України).

Водночас важливим є повноваження дитини вимагати від інших звертатися до неї відповідно до її імені. Гарантіями цього повноваження, на думку законодавця, повинна стати заборона довільного спотворення в написанні або вимові імені, оскільки вводиться презумпція, відповідно до якої будь-яке спотворення, наприклад шляхом перекручування, є порушенням права на ім'я дитини. У свою чергу перекручування або спотворення імені може відбуватись не лише шляхом перестановки, невживання чи додавання окремих літер до імені особи (наприклад, існує три різні імені – Аріна, Аріадна та Аріанна, маніпуляція з літерами яких може призвести до неправильного найменування дівчинки), а й шляхом неправильної постановки наголосу (Іре'н – похідне від Ірини) чи іншого інтонаційного спотворення, а також зайвого перекладу (наприклад, чоловіче ім'я Август, ні в якому разі не може бути перекладене «Серпень»). Тому слід погодитися з думкою, що неповнолітня особа під час запису її імені у відповідних документах має право вимагати вказати правильний наголос у її імені, неможливість його перекладу тощо, чим попередити можливість порушення її права на ім'я з боку інших осіб. Це дозволило б запобігти неправильній вимові імені під час усного спілкування та публічних виступів.

Захист права на ім'я неповнолітньої особи залежить від способу порушення, оспорування або невизнання цього пра-

ва, у зв'язку із чим для його захисту іноді можуть застосовуватися загальні засоби захисту суб'єктивних цивільних прав, передбачені в ст. 16 ЦК України. Або може бути застосовано й спеціальний спосіб захисту права на ім'я [1, с. 434], такий як проведення власної ідентифікації шляхом пред'явлення свідоцтва про народження або паспорту неповнолітньої особи як ідентифікуючих документів.

Отже, дослідивши здійснення дитиною права на ім'я, маємо всі підстави стверджувати, що неповнолітній особі притаманні такі юридично забезпечені можливості абсолютного характеру щодо її імені: бути носієм свого імені, користуватися ним у всіх сферах життєдіяльності та змінювати його; вимагати від інших не порушувати її право на ім'я; вимагати захисту права на ім'я в усіх випадках його порушення.

Ключові слова: особисті немайнові права, діти, право на ім'я.

У статті досліджено зміст особистого немайнового права неповнолітньої особи на ім'я, проведено аналіз його правомочностей та способів здійснення.

В статті досліджено содержание личного неимущественного права несовершеннолетнего лица на имя, проведен анализ его правомочий и способов осуществления.

The article of minor's personal non-property right for a name is researched in the article. Analysis of its powers and means of realization is conducted.

Література

1. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : [монографія] / відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. : КНТ, 2008. – 626 с.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – С. 1.
3. Красицька Л.В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав

громадян : [монографія] / Л.В. Красицька. – Донецьк : ДІВС МВС України, 2002. – 164 с.

4. Сліпченко С.О. Щодо абсолютності права на ім'я фізичної особи / С.О. Сліпченко // Юрист України. – 2012. – № 1–2. – С. 41–45. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Yurystukr/2012_12/07Slip.pdf.

5. Декларація прав ребенка : Резолюція 1386(XIV) Генеральної Ассамблеї ООН от 20.11.1959 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384/print1329937296452708.

6. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 205.

7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

8. Красавчикова Л.О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право» / Л.О. Красавчикова. – Екатеринбург, 1994. – 43 с.

9. Шульц О.А. Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах: конституційно-правові аспекти / О.А. Шульц // Порівняльно-правові дослідження. – 2009. – № 2. – С. 91–96. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ppd/2009_2.pdf.

10. Малеїна М.Н. Право на имя / М.Н. Малеїна // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 99–103.

11. Ромовська З.В. Права та обов'язки батьків і дітей / З.В. Ромовська. – Львів : Вища школа, 1975. – 146 с.

12. Ольховик Л.А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : [монографія] / Л.А. Ольховик. – О. : Видавець Букаєв В.В., 2009. – 173 с.

13. Порядок розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 р. № 915 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 52. – С. 95.

